

Ф. Моріак.

Поворот до Бога.

(Виімок з повісти).

Франсуа Моріак це не лише один з найвизначніших католицьких письменників, але теж представник найвищої класи французької та взагалі європейської сучасної повісти. Збагнути тайну його творчости дають змогу деякі життєписні дані. Уроджений в Бордо (1885 р.) як наймолодший з п'яти дітей отримав суворе й дуже побожне виховання, спершу вдома, опісля у своїх сестер, а врешті в монастирській школі. Всі його книжки зберегли відблиск релігійного наставлення.

В 1909. р. по скінченні університетських студій видав I. том поезій „Сплетені руки“, повний релігійного вогню. Maurice Barrès присвятив книжечці повну ентузіазму статтейку і це причинилося до спрямовання молодого письменника врешті на літературний шлях.

Військова, а опісля санітарна служба в часі світової війни, занедужання й перебування в шпиталі в Сальоніках та зв'язані з тим переживання скріпили його талант. Друга збірка поезій Моріяка „Працання з молодістю“, це рід заповіту ліричного ума, що від тієї пори займеться розв'язкою глибоких питань. „Дитина в оковах“, „Замаскований одяг“, „Попідлунок для прокаженого“, „Вогненна ріка“, „Женітрікс“, „Пустеля кохання“, „Всякі призначення“, „Тереса Декейру“, „Життя і смерть поета“, „Страждання і щастя християнина“, „Почини життя“ і врешті найновіші „Те, що було втрачене“ (Поворот до Бога), „Кубло гадюк“ та „Тайна Фронтенаків“ — ось низка повістей, що роблять Моріяка передовою постаттю сучасної літератури, та завдяки якій став він в січні ц. р. членом „Французької Академії“.

В католицькім письменстві, як і в педагогії, зарисовуються два напрями. Один воліє змальовувати позитивні й добрі характери, торкається тільки гідних наслідування, творчих змагань, почувань та чинів, а не хоче встрявати в людські гріхи, пристрасті, спокуси, щоб тим не розбудити їх саме в читача. Другий напрям натомість не вагається вглядати і надно людського гріха, коби лиш в такий спосіб, що будить відразу, а не захооту до нього, коби лиш без образів, що побуджують в небажанім напрямі уяву. Моріак належить саме до цього другого напрямку. Всіми його постатями ворухать людські пристрасті, деякими дуже небезпечні, найбільше навіть злочинні. Однак які б не були їх проступки, їх моральна нужда, як глибоко не встрягли б в гріх, люди ці пізнають врешті, що поступають зле, зі шкодою для себе й свого середовища та не тратять свідомости, що залишається їм найвищий відклик до жалю за провви і до ласки Божого всепрощення. Той повістяр душі все знає міру, знає, як далеко можна посунутись у зовнішніх зображеннях. Решту переносить на арену душі й її нуртувань. У всіх своїх героїв і героїнь вляв він кров живих людей, накреслив їх силуетки яркі й острі.

Відомий франц. письменник Андре Мораа пише: „Чим мене найбільше приєднує Моріак... це та його сміливість вимагати від своїх героїв ширости супрога себе самого, а не біготерійної гіпокризії, так легкої, так вигідної для закривання себе... Це, що назвали, може не зовсім вдатно, „наверненням“ Моріяка, зворушує мене, недовірка, бо бачу в тім чин духа, що зриває з вигідним фарисейством і змагає зусильно до милосердя“ („Les Annales“ з 2. VI. 1933). У інших критиків читаємо про Моріяка: „...Не був би так добрим повістярєм, якщо б не був оборонцем віри.. Дивно, що ніякий критик при тім не ствердив, як великим Моріак являється оборонцем католицькому світлому, переживаному, відчутому, а теж повного виrozumіння і толеранції, католицькому, що не кінчаться на виповненню зі стисненими устами й підведеними до неба очима низки конвенціональних вчянків“ (Gonzaque True — John Charpentier). Сам Моріак в розмові про деякі постаті Шлюмбергера, дещо надто певні своєї мудрости, сказав: „Ох! Коби вони

були знайшлися в одній з моїх повістей; якби я був їх вивчив, щоби врешті приневолити до ліпшого самопізнання“.

В одній своїй критично-літературній статті дуже вдатно схопив Моріак ріжницю між ліберальним і католицьким малюванням людського упадку цими словами: „Я не виную натуралістів в тому, що вони сходили до спелюнок людського гріха, але обвинувачую їх, що вони вдавались туди без ніякого панциря. Річ саме в цьому панцирі. Панцир цей — це не штучна дочіпка якоїсь проповіді до змалюваної ліберальним способом дразливої сцени (як це роблять деякі доморослі автори й жаліються за непомищення тих творів в „Дзвонах“). Панцир той не може бути дряхлий, повний дір. На нього складається ціла низка сталевих лусок. Моріак якраз являється мистцем у творенню й одяганню такого панциря.

Щоби зазнайти читача з його творчістю, містимо виїмок з його повісті „Те, що було втрачене“ (Ce qui était perdu), який є її кульмінаційною точкою*).

П. Ісаїв.

Старушка ввійшла до каплиці. Було там в тій порі пусто. Було майже полудне, але стара жінка знала, що тому, кого шукає, слід тут бути. Додумалася цього радше, чим побачила і в намірі звернути його увагу, порушила кріслом при сповідниці.

„Зрозумій мене, мій отче: якщо хто на світі може бути певний, що згубив чийсь душу, то саме тим злиденним еством та, що говорить до тебе. Часто бачив ти моє ридання якраз тому, що та нещасна мала оцінювала релігію поняттями, які виробила в неї моя поведінка. Не потребувала я й відчиняти уст: сам мій вид драгував її, мої gesti... Ірена прочитала багацько, знала все, розуміла все. А мені невідомі навіть були прізвиська тих письменників, яких вона називала своїми вчителями. Пригадуєш собі, що колись вона сказала: „Католицизм, це моя теща“... Герве повторив мені той вислів, бо видався йому дуже потішним“. Мій отче, ти, що спасаєш стільки душ, що зазнаєш безмежного щастя, чи ти можеш поняти, який це жах говорити собі: самою своєю присутністю клевету кидаю, насміхаюсь, глузую з Того, Котрого люблю? Роблю його ненависним. Віддаляю від Нього бідне дитя, яке, коли б не я, навернулось би може до Нього. Я є карикатурою того, що найсвятіше. Ох! Хоч я глуна, проте так дуже відчувала, що вона переживала на мій вид. Мабуть ненависть є нічим при тім нехтуванні. Обіймала тією самою нехиттю мене і Правду. Знаю: повтаряв ти мені, що не моя була в тому провина, що можу лиш служити їй молитвою й покутою. Силкувалась заслужитися Богу за неї. Думала, чиню, що можу. Приняла я за велику ласку те, що відгадала в Ірени той потяг, ту спокусу смерті. Берегла її. Не гадала, що грозить хоч би мала небезпека, бо я була обережна. Від якогось часу не звертала я уваги, чи дратую її в найвищим ступні, коби лиш не тратити її з очей. Впрочім говорила я собі, що такі речі не повтаряються. Досить вже мого мужа (не вчисляю своєї мамої Наді, що тепер мала б уже тридцять сім літ). Гадала я, що

* Давніше був вже поміщений виїмок з повісті Моріяка „Кубло гадюк“ в „Дзвонах“ ч. 11. 1932 (рец. тої повісти в ч. 10), а в ч. 3. м. р. рецензія його „Родини Фронтенаків“.

закінчиться на моїм мужі. Так якби я не гляділа у своєї сестри на смерть четверо дітей, одного по другим!.. Але здебільша видається нам неможливим, щоби те, з чим погоджуємося в інших, могло нас зустріти. Мій отче, зрозумій добре, з чого сповідаюся. Все ще побоююся, що не схоплюєш засягу моїх гріхів. В першій хвилині збунтувалась я: в душі прокинулось немов обурення. По стільки сльозах, молитвах, по стільки Причастях... Здавалось мені, що стала я чиеюсь іграшкою. Чула я жаль до своєї жертви. Чи повіриш, що не хотіла я вклякнути при її трупі? Так, втікла від тіла тієї душі, якої вічної долі не мала я сміливості собі уявити. По повероті до рівноваги, замкнулася я та панувала над хулою, благаючи світла... О, мій отче, світло зійшло, але не таке, якого я ждала. Лячне світло. Нагло побачила я, зрозуміла, як велику участь брала в тому нещасті. Думала я, що моя вина лиш у зменшенню й затісненню Правди в очах тієї дитини. Аж в тім, це мені обявилося: я дала її на жертву своєму синові; доложила всіх зусиль, щоби вона з ним подружилася. Ні разу не поставила собі питання, чи він її гідний. А предсінь я знала... знала... Що я знала? Що знає мати про свого сина? Нагло пізнала... Говорю це Богові і собі. Ох! мій отче, немов би все було дозволене, якщо йде про наші діти! Прагнула я, щоб він подружився за всяку ціну. Та чужа, що її дала я йому на знущання, кинула на тереску своє щастя, дочасне, а може й свою вічність. Про те не подумала я. Була дуже багата, тішило це мене. Запевнилась тільки дбайливо, яке було походження тих достатків (бо в дальшому тягу була я повна скрупулів; одного разу запитала тебе, чи не слід побоюватись, що винахідники „Кіна Верлей“ причинились до поширення алькоголізму). Ти поручив мені по смерті мого мужа зовсім відірватися від світу, позбутися майже всего. Думала я, що роблю це, коли все майно даю своєму синові, — немов би то ми позбувалися чогонебудь, коли перекидаємо на свою кохану дитину всі земські надії й бажання. Щоби він міг бути щасливим згідно з поняттями світу, я була жорстока. Потрібна була мені для Герве самітна дівчина, що не має оборонців. Відомо тобі, що мати Ірени вийшла вдруге заміж і замешкала в Льондоні. Дівчина проживала в Парижі у тітки, що дуже хотіла її позбутися. Була вона осередком жаги всіх родин з дорослими синами. Ми вагалися лиш через її батька Верлея, того великого промисловця, „наскрізь яркого“, як говорив Герве. Не сповідалася я з радощів, що розіллялись по моїй душі на вістку про його наглу смерть. (Правда, дала я на богослуження за його душу, які одинокі відправили за бідака). Ох! Грала я ролю святої: вставала в пятій зранку, що приходило мені без труднощів. Всею своєю жагою обвантажила свого сина. Давала йому вказівки збереження обережності, піддавала йому, що має сказати; остерігала, що слід замовчати. Все те видавалось мені природним: довгий час брехала пристрасно. Заперечувала, що мій муж покінчив самогубством. Повтаряла нераз вигадку про випадок на ловах, як це умовились ми передтим

в родині. Без тіни докорів совісті. Чи хоча сповідалася з того? Ні: все те робила я для свого сина! А все ж в нім відзивається батько. Не можу сягнути далше думкою: не хочу знати того, що знаю, але я жбурнула на знущання невинне дитя. Власними руками кинула її в пропасть распачі. Настирливо накидалась їй зі своєю осоружньою дбайливістю. Щодня бачила вона, як стояла біля неї та безмилосерна стара, немов би я поставила собі за завдання згубивши її тут на землі, відвернути її від Бога. Стою на узберіжжі распачі; ще той один злочин залишився мені до сповнення — я повна одчаю. Якжеж могла мати ласку прибути в пору...? А все ж прийшла я того вечора. Але треба ж було, що сам Герве відчинив мені двері. Довірила я йому ще той раз. Відійшла спркійно. Ніколи не була такою спокійною. Впродовж тієї безмежно довгої ночі, аж до своєї смерти на світанню, та нещасна мала, залишилася сама. Мене там не було...

Повторяла механічно: „мене там не було“. В її старе чоло вгніталися крати. Впялила почерез сумерк питаючі очі в тій голові з густим срібним волоссям, з котрої видна була лиш носова хрястка й спущена повіка. Те серце розкрило все до дна, без помочі, без слова потіхи, ні милорердя. Навіть святий не знає, що сказати, подумала. Що ж він скаже? Вона жде на його пятнучий присуд.

— Дочко... — відзивається врешті голос.

І вже саме те слово наповняє її солодкістю. Голос повтаряє: „Дочко дорога...“ Видить, як хилиться до неї те обличчя, що досі ніразу не звернулося в її сторону, видить дві долоні, зложені на висоті уст.

— Радуйся, дочко.

Той зазив до радощів спадає, як грім, на жінку, що зігнулася в дугу.

— Здається мені... Може буде надто сміле твердження... але ні: не була конечною твоя присутність при тій смерті.

Хоч його голос був придушений, кожна голосівка звучала виразно.

— Мій отче, може мене ти не зрозумів?

В своїм здивуванню забула жалюгідна жінка знизити голос; перервав їй:

— Можу тобі тільки повторити з дрижанням, чим надхнув мене Господь, щоб я тобі сказав: „Вона була відсутна. Але я там був.“

Слова ті вимовив дещо задиханим голосом. І вже чула старушка звичайні вислови: „...Щоби отримати всіляку потрібну ласку, відмовиш щоденно цього тижня Magnificat“.

Не усвідомила собі розгрішення і підвелась щойно на звук зачинення крати. Як завжди по сповіді, пішла вклякнути якнайближче Престола Господнього з думкою виключно про свою покуту.

„Душа моя величає Господа. А дух мій задривав з радости в Бозі, Спасителю моїм“.

На тих стрічках урвала і залишилась без руху.

* * *

По киненню останньої грудки землі, по останнім стиску долоні, Герве сидів в самоході при старій жінці, невидній під крепою і знав, що найтяжчий іспит його щойно жде: приневолений станути в обличчі матері з таким виразом, який побачив у день скону Ірени. Знову треба буде глядіти на те обличчя безмилосердне, так лячне для нього, що видвмерлої Ірени видавався йому менче жахливим. Від тієї пори не відзивалася до нього, хіба на те, щоби домагатись, аби переночував сьогодні при вулиці Ляс-Казес. Цілий вечір доведеться йому провести під її поглядом.

Даремно сидкувався обсервувати її почерез крепу. Розпізнав лиш глибоку невразливість, ту саму, що обняла його переляком тоді вечором, коли вернув: ні сліз, ні шлюхань, ні дрижання. Так, в тім самоході думку Герве значно більше ворушила втрата мами, чим смерть Ірени. Трудно: все втратив, буде тим вільніший. Мало чого відмовляв собі досі з уваги на матір, але і за тим буде тепер міг гнатися. Зуміє користати з того прокляття. Стало простірно; стара жінка сама усувалася і не заступить йому вже дороги. Чому просила його, щоб ночував нині при вулиці Ляс-Казес? „Може боїться, що ще тієї ночі поверну до...“ Сміявся глузливо при вході на сходи (залишив матір у вінді). Ні, могла бути спокійна: тієї ночі буде порядний. Тепер йому вже не спішно, має удосталь часу перед собою.

Ждала на нього в сінях і відчинила двері дрижучою рукою, що не могла вложити ключа в замок. Пішов за нею до її кімнати. Одно вікно залишилось відхилене і тепер, по дощі, чути було пташка, що співав вже якби то був Великдень, хоч був щойно кінець лютю. Герве глядів на похмуре подвіря камениці і рішив бути байдужим, невразливим, „наїженим“.

— Герве!

Відвернувся. Відкинула вельон, дещо задихалась. Усміхалася до нього: ні це вже не був суддя, але це не була теж його давніша мама. Подумав, дивлючись на те обличчя недужої на серце, на той острокінчастий ніс, на сині губи, що вона також умре, що це може питання днів, може годин. Взяв вдолоні жалюгідну незугарну руку, вкриту плямками пігменту, з надто напухлими пальцями. Іде раз вимовила його імя. Не плакала і не робила навіть вражіння, що терпить. Щобільше, те обличчя вмираючої так розяснилось, що Герве побоювався, щоб мати не зачала говорити недоречі.

— Моя кохана дитино! — Промовила.

Те вистарчило, щоб його заспокоїти. І знечевя сталося те, чого не зміг зробити, ні сором, ні переляк, пережитий по повероті домів, ні чування при тілі Ірени, ні похорон, ні зложення її до гробу: те просте слово відчинило йому врешті серце, роздерло йому серце. Серце йому рвалося, а його голова, важка голова мужчини, спочила на улюбленім колись місці головки хлопчини Герве; сховав очі між раменем і шиєю мами. Шию мами можна змочити сльозами, сукню також. Можна без сорому кривитися

і шморгати носом, якби малося десять літ. Він має ще десять літ, ще не зробив нічого злого. Мама своїм поглядом пробивала густу смугу його невідомих вчинків, виділа його ще нині таким, яким був колись. Скільки ж є чистоти навіть в виродку суспільности, доки живе його мама! „Плач“, повторила йому. Але вона сама не плакала. Рукою пригорнула ту голову до свого рамени, а очі її, звернені до вікна, шукали понад подвірям сірого неба, яке щораз дужче блакитніло. Подумала, що мусить вже бути пізніше, ніж гадала, бо предсінь світає. Так проминуло кілька хвилин. Почула, що голова сина підводиться. Герве встав, затискаючи обируч хустину до очей. Закликала його, а що не рушився, підійшла до нього. Силкувалася притягнути його знову до себе, але боронився:

— Мамо! — вимовив — ти мене не знаєш.

— Який же з тебе дурак, моя кохана дитино!

Тим самим тоном, яким пробувала його присмирити, коли був ще дитиною, додала подібно як колись:

— Но, Герве, поглянь мені в очі.

Але він відтягався, щось бурчав: мама не знає, що він прирік Ірені провести з нею той вечір, що зломив приречення, що коли б був залишився... Але мама нічого не відповідала, то ж подумав, що врешті зрозуміла. Хотів, щоби йому повторила: „Поглянь на мене, мій малий!“ Але ні. Не сміла вже тепер, не могла. Кинула йому перелетний погляд; счудувався на вид, як вона посміхається і потрясає головою. Чи хоч почула? І знову зжахнувся, чи то не прояви божевілля, коли слухав її слів: „Щож то шкодить? Воно без значіння... Все в порядку“. І знечевя з вибухом радощів, під впливом якого випрямила свою стать і прибрала на хвилю молодечу поставу й рухи (як за часів, коли видавалася малому Герве такою потужною, такою величною), закликала:

— Дитино моя, щоби ти знав, як дуже ми є возлюблені!

Цим разом зрозумів. Стара примха мами відпирала всі заперечення життя. Повинен був нічого не відповідати, але це переходило його спромогу. Подався мерщій взад перед раменем, що знову його обіймало і сказав роздратованим тоном:

— О ні, мамо; не говори мені того. (А тихше додав): Не можеш знати. Хоч би я хотів, не міг би тобі сказати... (Ох! Трудно, сьогодні скаже їй...). Твоя невинність каже тобі думати, що все на світі в порядку. Було би вже доволі, якщо б існувала тільки гидь, самота, злидні, недуги, а врешті смерть. Але це не все. Молишся, повторяєш до знуди свої отченаші, а не усвідомлюєш собі існування пропасти, в якій вонтузяться ті, що є тобі близькі. Це не їх провина; не хотіли того; зжахнулися, як лиш побачили ту пропасть; це було їм призначене згори, заки прийшли на світ. Були на дні пропасти, бродили в багні по вуха, не знаючи навіть, де є, чим є те bagno... Але що я мав сміливість сказати тобі, мамо! Забудь. Не силкуйся зрозуміти. Ті слова не мають значіння.

